

Бранислав Нушић

ДЕВЕТСТО ПЕТНАЕСТА
Трагедија једнога народа

Београд, 2018.

Бан Нушић

*Месѣо ѿрошне камене ѿлоче, сине.
овом књигом ѿуге и болова
бележи ѿи оѿац гроб.*

... И после дугих патња, дугог тумарања и страдања по снежним албанским планинама, кроз које смо лутали не знајући ни пута ни стазе и које смо сејали гробовима наших драгих; изморени, изломљени, изгладнели, прозебли и оголели, почесмо из разних кланаца избијати, са разних се страна прибирати и са разних висова слазити ка обалама које сунце греје.

На тим пустим обалама проводићемо беле ноћи и црне дане, чежњиво погледајући да нам Европа добаци мрве хлеба или да се на зеленоме хоризонту појаве бродови, на којима ће се вити застава која означава спас онога, што је преостало од читавог једног народа.

Са остатком своје породице, уједињене тугом за гробовима који су остали за нама, газио сам тегобне и беспутне стазе, пео се на Проклетију и Ругово, на Комове и Суторман, док нисам сагледао жудно очекиване те обале и крај њих питомо месташце Уцињ. Тамо ћемо, тамо потражити сунца, тамо одмора, тамо хлеба. Заклонито је, мирно је, далеко је од оних великих путева којима тутњи непогода – тамо ће нас можда мимоићи даље невоље.

Ту, међу добрим људима, савили смо гнездо; ту заждали ватру на огњишту, ту се први пут огрејали, ту насркали сунчана зрака. Ту сам отворио ја и први лист ове књиге туге и болова и записао прве речи на њему. Веровао сам и наставићу ту, исписаћу све листове, исписаћу сву тугу своју и све болове наше. Веровао сам, јер сам мислио да смо, на хучноме и бурноме мору, нашли већ једно тихо и мирно острвце где ћемо се спокојно одати одмору и тузи, али – у тренутку кад смо се томе веровању подали, загрокташе топови отуд са Румије и митраљежи са Можуре и уверише нас да нема више мирна кутка на српској земљи.

Гаси ватру, несрећниче, што ти је варљива нада ужила, и поћи даље у незнано, у недогледно, у бескрајно море болова!...

Па ипак, хвала Уцињу! Пет дана одмора и мира, колико нам је могло дати, дуги су били као век човечији, а благи као први пролетњи дан, после толиких непроспаваних ноћи и брижних, заморних дана.

* * *

У маломе луку, који између две горице чини уцињски залив, на песковитој обали његовој, начетиле су се беле кућице новог кроја, а иза њих, у дубини кланца, којим се на Уцињ слази са Можуре, пружа се збијена гомила старих турских кућа, измеђ којих пролази друм и око којег се прибрала чаршија. Две горице, које се износе из мора и чине као неки оквир панорами овога питомог гнезда, разнолике су природе, као да собом означавају два доба: суморну прошлост и питому садашњост. Она с југа, и ако на каменом подножју, покривена је тамним зеленилом чемпресове шуме и уздиже се весело, као ведро, власима богата и раскошно искићена девојачка главица. Она са северо-запада, и ако у тако блиском суседству, пуста је и гола. Сам тврди камен, поникао из мора и узнео се и испрсио камене груди, готове увек да приме тешке ударце разбеснелог мора и да им одоле. На томе камену лежи и сада пуста и мртва варош. То је старо Dulcigno, о чије су се кршеве разбијале млетачке галије; са чијих је бедема сипала киша стрела на оружане бродове, који су долазили са незнатних мора и далеких страна да пљачкају и освајају питоме јадранске обале; и одакле је Зетом господарио Ђорђе Балшић, чији гроб и сад лежи међу старим зидинама овог древног града.

Читав низ некадањих млетачких палата и турских пашаларских конака, поплочане улице и тргови, храмови и дворнице, суднице и тамнице, лагуми и канали, цистерне и пропусти, куле незнатних западњачких витеза и пространи арови осيونих источњачких бегова. Све то лежи пусто и глуво; леже мртва једно крај другог два доба историје. Изгледа ти као ископана стара варош, коју је била претрпала лавина догађаја, бурних на његовим обалама као и на целом копну балканскоме. Кад ходиш пустим улицама старог Dulcigna, одјекује ти под ногама шупљина средњовековних лагума, а тај одјек прихватају пусти камени двори и у њиховим се дупљама буди јејина, која преспављује дан и претрављено удара крилима о зидине.

Па ипак није Dulcigno тако мртво. Има по где-која душа у њему, пуши се по гдегде дим кроз разлупани кров. Сиротиња уцињска, она сиротиња без крова и огњишта, увукла се овде и онде у какав кутић пустог двора, изабрала себи једну од многобројних одаја, затисла камене прозоре сеном, крпама и блатом; излепила хартију и парчад на ђубрету нађеног стакла на маломе отвору, кроз који ће јој сунце допирати, и ту проводи дане са совама и буљинама, које се легу и шестаре по осталим празним просторима пустих двораца.

Прве бесане ноћи, када сам о поноћи пошао прозору да бацим поглед на узнемирено море, чије су беле пене испреплетане са месечином, изгледале као просуто драго камење, бацио сам поглед и горе на старо Дулцињо, коме је месечина дала чар тајанствене и чаробне вароши из оних заносних, старих прича, које су опчињавале наше детињство. Чаробност слике ме је занела и без мало сваке ноћи – а тако их је мало било – што их проведех на овој питомој обали, дизао сам се о поноћи или још и доцније, у дубокој ноћи, и гледао чаробну мртву варош. Ако је месечина изостала, дебели мрак, кроз који су се нејасно оцртавале силуете напуштених двораца, давао је мртој вароши неку мистичну драж, што ме је закивало по читаве сате за место, са којег сам слику посматрао. Такве једне ноћи, када су се непрегледни редови војске морских валова ломили један за другим о снажна плећа, која су носила на себи мртву варош; кроз дубоки мрак запазио сам на једном од двораца светиљку, која је, као утрнула жеравица, једва продирала кроз прљаво стаклено окно улепљено хартијом.

Шта ће та светиљка у дубокој ноћи? Зар је сиротиња тако раскошна? Или се то неко Богу моли, или неко светлошћу одгони страх од хуке, коју таласи разносе кроз лагуме и шупље подруме мртве вароши?

Распитао сам се и чуо чудну причу, једну од оних вечитих прича, које се кроз сва доба понављају и у књизи и у животу; једну од оних прича које казују толико пута већ казану истину, да је материно срце једнако у сва доба и у свих народа.

* * *

У једноме кутку једнога од пустих двораца старога Уциња, станује и тетка Стана, самохрана старица, коју су сиротиња и самотиња пре времена преломили. Некада, то је било пре много година, живела је она са мужем у Салчу, селу више Уциња. Ту, на сред друма, у некој зађевици, убише јој Турци Крајињани мужа и она оста сама са дететом на руци. Повукла се у село и живела је ту, колико се могло и како се могло са оно нешто гроша, што јој остаде иза мужевљеве смрти, а затим сасвим оголи и осироти.

Кад се ослободи Уцињ и маче отуд турска сила, слеже она у варош, не би ли ту нашла зараде те да утоли своју беду. И помагала се, а помагали јој и добри људи. Дали јој те се сместила горе у пустој Уцињу, где и данас седи, нашли јој и мало рада, те је подржали колико да прихрани дете и да га метне на ноге. Кад из детета израсте момчић,

даде га тета Стана доле, у чаршију, не би ли јој олакшао терет и бригу. Дете право, здраво и хитро као млад јелен, те тета Стане са поуздањем чека, где је оволико, још коју годину, када ће његова млада плећа понети бригу, те она одморити своје трудне кости мало. Није далеко још, и његова ће рука оснажити, његове ће се уснице огарити маљама прве младости, а његово око заменити младићским жаром израз детиње блакости. Није далеко то доба, и она га већ види и види како је њен Новица снажнији но други, израслији но други, лепши но други. Бог је добар, те хоће да огреје зраком оне које је покосио мразом, па ако још Новица буде имао мало среће, зна она, зна тета Стана, на чија ће врата закуцати. Доћи ће и њено пролеће и доћи ће њено лето, доста је она зима и јесени претурила преко главе. Извућиће се и она једног дана из хладних зидина пустих и камених двораца, где је друговала са совама и јејинама, и спустиће се доле, на питоме уцињске обале, где сунце тако топло греје.

А што и не би сањала то, кад, ето, Новица већ пристао, стао већ у службу рибара улцињских, те залази са њима по богатоме заливу и отискује се даље, на море, те лови и продаје рибу. И како који лов, он све већу пару одваја и доноси мајци. А срећна мајка, облије најпре пару сузом, па је тутка под суву сламу на којој спава и чува је као што се чувају капи свете водице, јер ће Новица, кад набере довољно, саградити себи чун, купити себи мреже и алате и почети посао сам на своју руку. А то ће бити доба које сања мајка, доба када ће он на своја млада плећа понети бригу, те она одморити своје трудне кости. Имаће тада ко и Новицу погледати и њој помоћи; није се материном погледу могло сакрити да доле, у дну Уциња, испод Бијеле Горе, где се већ варош губи, иза капије једне од сиротињских кућица, вире два светла ока кад год Новица туда прође. Зна то мајка, није се њој поткрала тако драга појава, која тако лепо допуњава материнске снове. Све ће бити, све што је мајка у дуге, брижне ноћи замишљала, све што је мајка и будна сањала, све што је привиђала.

А како који дан даље, све ближе и ближе тој јави, коју је сан обећавао, све више расте материно срце, а ведри се бригом наборано чело. Новица већ има свој чун, своје мреже и своје алате, Новица већ није више у служби.

Свако рано јутро, док још Уцињ спије, отискује се он на своме чунићу на широко море, а мајка га испраћа благословом и дуго прати погледом, док се чунић не изгуби међу немирне таласиће. Затим се она враћа у одају, припаљује кандило под иконом и шапће молитве

Богу за срећан повратак, за богат лов и добру срећу Новичину, која се с дана на дан све више помаља, све јасније указује, као сунце кад с ране зоре расте из мора и све више се узноси. Кад Новица, с вечери, враћајући се из лова, сече чуном својим мирно огледало морско, он из далека још догледа своју мајку на обали, она га радосним сузама дочекује, помаже му да изнесе лов и да разапне мреже, залаже га топлим вареником, пресвлачи га сувом преобуком и припаљује понова кандило, благодарећи Богу што јој молбу услишао.

Тако пролазе дани и гомила се сиротињска уштеђевина под сламом, на којој мајка спије, и гомила се нада у срцу материнском.

А једнога дана отиснуо се Новица, као и досад, на широко море и мајка га испратила благословом и пратила погледом, док му чунић није замакао међу ситне вале несташнога мора, које се у рану зору, као дете при буђењу, играло весело. С вечери је сишла на обалу да га сачека, али је море било узнемирено као и материна душа. Неодољиви мистрал, који је долазио од некуд са далеких страна, загрлио се са злим дусима што почивају у морској дубини и бесну су игру зачели, претећи и небу и земљи. Обала је дрхтала под ударцима валова, а небо се мрчило зловољом и бесом. На далеком хоризонту буктао је румени пламен као да се небо упалило.

Мајка је чекала...

Ноћ је раније пала, као да је злим дусима сметала светлост дана, те зарана угасили сунце или га застрли покровом својих страсти и јада. И небо је ниско пало, а његови мрки облаци се загрлише са валима који су се све бешње узносили.

Мајка је чекала...

На Уциње је пао већ дубок сан, капци се спустили на прозоре, мандали су притисли врата а светиљке се погасиле. Све се склонило од непогоде под кров, једва отуд, далеко из махале, што допире арлук пса пред затвореним вратима. Све је заспало тешким сном.

Мајка је чекала...

Као на мору, тако се и у њеној души подигла бесна бура и ломила је ударцима својих валова мршави грудни кош тужне мајке. Њу су засипали таласи и квасили јој топла материнска недра, на која је жудно очекивала да притисне свог јединца; њу су засипали таласи и квасили јој брижно лице те се мешали са материнским сузама, али...

Она је чекала...

Бивало је и други пут да Новицу ухвати ноћ на мору и она га је чекала и дочекивала. Ако би време било мутно и туробно, она би на